

SAMEDIN KADIĆ

Desakralizacija prirode i ekološka katastrofa

Samedin Kadić

docent na Katedri za
islamsku filozofiju
samedin.kadic@fin.unsa.ba

Stručni rad

Primljeno: 4. 9. 2024.
Prihvaćeno: 4. 12. 2024.

Ključne riječi

zagađenje, ekološka kriza,
plitka ekologija, duboka
ekologija, metafizika

Sažetak

U ovom radu se propituju uzroci i razmjeri zagađenosti životnog okoliša u savremenom svijetu. Autor smatra kako je u spletu savremenih kriza, ekološka kriza najvažnija, jer se kroz nju prelaju skoro sva globalna pitanja, od ekonomskih preko zdravstvenih do metafizičkih. Upravo zato je mudra ekološka strategija pitanje čovjekovog opstanka na Zemlji. Uništavanje okoliša ima uzroke u dominantnoj scijentifističko-pozitivističkoj i pragmatično-instrumentalnoj orijentaciji Zapadne civilizacije koja je, svojim kratkovidnim projekcijama, svijet potpuno, da upotrijebimo Weberov termin, raščarala i lišila ga njegovog duhovnog fundamenta.

Desacralization of Nature and Ecological Catastrophe

تدنيس قدسيّة الطبيعة والكارثة البيئية

Keywords:

pollution, ecological crisis, shallow ecology, deep ecology, metaphysics

الكلمات المفتاحية:

التلوث، الأزمة البيئية، علم البيئة الضحل، علم البيئة العميق، ما وراء الطبيعة

Abstract:

This paper examines the causes and extent of environmental pollution in the contemporary world. The author argues that, within the context of modern crises, the ecological crisis is the most critical, as it intersects with almost all global issues, ranging from economic to health-related and even metaphysical concerns. For this reason, a wise ecological strategy is fundamental to human survival on Earth. Environmental destruction is rooted in the dominant scientific-positivist and pragmatic-instrumentalist orientation of Western civilization, which, through its short-sighted projections, has, to use Weber's term, disenchanting the world and stripped it of its spiritual foundation.

الملخص:

تتمّ في هذا البحث دراسة أسباب وحدود تلوث البيئة في العالم المعاصر. ويعتقد المؤلف أن الأزمة البيئية في مجموعة الأزمات الحديثة هي الأهمّ لأنه قد تنعكس من خلالها جميع المسائل العالمية، ابتداء من الاقتصادية مرورا بالصحية وصولا إلى المسائل الخاصة بما وراء الطبيعة. ولذلك بالذات يتعلّق بالخطة البيئية الحكيمة بقاء الإنسان في الأرض. ولتدمير البيئة وهدمها أسباب في توجّه الحضارة الغربية العلموي الوضعي والعملية الآلي السائد الذي، لنستفيد بلفظ فيبر، أزال بتنبّاته القصيرة البصر قدسيّة العالم تماما وجردّه من قاعدته الروحية.

Uvod

Iako univerzalni značaj zadobiva sa procesom industrijalizacije, zagađivanje nije moderna pojava. Ono je započelo sa čovjekovim otkrićem vatre.¹ Pojava civilizacije (koja korijene ima u zemljoradnji) označava dugi proces uništavanja i zagađivanja životne sredine. Stari su gradovi mjesta prljavštine i izvorišta zaraznih bolesti; tu je vazduh loš, groblja su prenapučena, vječiti je deficit vode, problemi sa fekalijama, otpadom, smradom.² „Neprijatna je istina da su sve do sredine devetnaestog vijeka gradovi većinom bili mjesta smrtno opasnosti, da su bili leglo boleština, gamadi i parazita.“³

„Stara Evropa je gadno smrdila“, piše Peter Englund u eseju o smradu i prljavštini.⁴ Nije riječ samo o „fenomenalnom smradu srednjeg vijeka“, već i kasnijih stoljeća. U 16. i 17. stoljeću postoji opće „nepovjerenje prema vodi“. Smatrana je prenosiocem zaraza. „Voda je, jednostavno, postala opasna i valjalo ju je izbjegavati... Kao primjer se može pomenuti Luj XIV, koji se u cijelom svom životu okupao samo dva puta, a oba puta se zaista ozbiljno i razbolio.“⁵ Pojavom ugljenog grada, i same zvijezde počinju polahko da se gase. Grad postaje mjesto bez neba, a volšebnu maglinu tajanstvenih zvijezda zamjenjuje smog. Zavgovornici ugljenog grada, nošeni mitom o napretku, zavili su svijet u smrdljivi dim koji kao da već najavljuje veliki globalni požar. Ljudi su u 18. stoljeću „počeli da smatraju da smrad nije samo nešto odvratno već i nešto opasno. Tri pojave, koje su do tada uglavnom bile razdvajane, naime prljavština, smrad i bolest, počele su da se povezuju u jedno“, piše Englund. Ali smrad i prljavština ne pokrivaju u potpunosti pojam „zagađenost“. Šta je to zagađenost?

1 Ronald Rajt, *Kratka istorija napretka*, Geopetika, Beograd, 2007.

2 Uporedi: Luis Mumford, *Grad u istoriji*, Book & Marso, Beograd, 2006.

3 *Kratka istorija napretka*, str. 102.

4 Peter Englund, *Istorija malih stvari*, Geopoetika, Beograd, 2009.

5 *Ibid.*, str. 75.

Entropija

Ljudi su, kao što smo vidjeli, oduvijek bili zagađivači. Danas, međutim, zagađivanje zadobiva katastrofične razmjere. „Poput većine nedaća vezanih za tehnologiju, zagađenje je problem obima. Biosfera je možda mogla da toleriše stare prijatelje ugallj i naftu, da smo ih postepeno spaljivali. Ali koliko dugo će odolijevati trošenju tako mahnito razbuktalom da tamna strana ove planete svijetli kao raspireni žar u noći svemira?“⁶ Ovdje je riječ „postepenost“ ključna; ona je antipod uzrocima planetarne entropije: pohlepi i žurbi.⁷ Kakve koristi od toga, pita se Peter Kafka, što „naš planet i njegovo Sunce u geološkim razdobljima mogu stvoriti rudne žile ili naslage nafte i ugljena, kad mi te ‘pogonske materijale’ rasprskamo milijun puta brže nego nastanu, i sve te čudesne elemente, pretvorene u otpad ili otrov, odvodimo u more ili kroz dimnjake pušemo u zrak i puštamo da padaju po čitavoj zemlji?“⁸ Ubrzanom proizvodnjom i potrošnjom ljudi odstupaju „od termodinamičke ravnoteže“ koja vlada u prirodi, istovremeno proizvodeći entropiju i nered koji nadmašuju svaki profit. Uzrok entropije je isključivo žurba koju stvara ekonomska nužda stalnog proizvodjenja.

Otpad

Zagađivanje se često označava kao „nestručno postupanje sa otpacima industrijskog društva“.⁹ Otpaci se uzimaju iz zemlje, a potom obrađuju (razgrađuju i ponovo sastavljaju u novim omjerima) u velikim industrijskim retortama i potom troše u svakodnevnom životu. Ono što ostane poslije upotrebe jeste otpad čiji obim predstavlja smrtonosni balast za planetu. Otpad, stoga, nije samo industrijsko ili pitanje tehnike; on pokazuje

6 *Kratka istorija napretka*, str. 23.

7 Ivan-Pal Sztrilich, „Entropija i ljudski okoliš“, *Filozofska istraživanja*, god. 16, svezak 1, Zagreb, 1996.

8 Ibid.

9 Philipp Schmitz, „Grieh i otpad. Ekološka ravnoteža i društvena bilanca“, *Socijalna ekologija*, svezak 5, Zagreb, 1996.

razinu „neizbježne ukupne potrošnje tehnosfere“. Obično smeće svakog pojedinca, svake porodice i svake zajednice omogućava jedinstven uvid u etiku, stil i način njihovog življenja. Prevrnuta kanta za smeća otkriva naličje kako pojedinaca, tako i cijelih kultura. U kulturološkom smislu, otpad je „realnost koja je proizvod rada, koja se ne može savladati i koja predstavlja smetnju“.¹⁰ Pošto se smeće „očituje kao skandal“, kao „dezintegrirajući faktor u zajednici“, njime se oduvijek bave ljudi sa društvenih margina, oni prezreni i omraženi slojevi: u Indiji su to oduvijek bili Parije – „nedodirljivi“, na drugim mjestima pripadnici nomadskih naroda, u srednjem vijeku – kopači zlata, danas uglavnom migranti. „O otpadu se brinuo najslabiji član hijerarhije u borbi za hranu, predstavnik vrste osuđene na smrt, koji u očima samih privilegiranih pripada zoni smrti.“¹¹ U ekologiji se otpad definira kao „skup svih elemenata koji štete ekološkom sustavu tako da on više ne djeluje kao univerzum sastavljen od biotičkih i fizikalnih elemenata“.¹² Otpad je ono što se ne može ponovo integrirati u prirodu, ono što je zauvijek promijenilo prirodnu strukturu. Kao takav, otpad je i etički pojam. Štaviše, otpad je grijeh, jer trajno disbalansira prirodnu ravnotežu i narušava izgled budućih generacija.¹³

Oblici zagađenja: zrak, svjetlost, zvuk, voda...

„U Danteovom paklu ‚zli smradovi‘ su se povremeno gusto prostirali iznad jadnih grešnika, a jasno je da je udisanje odvratnog smrada smatrano dijelom njihove kazne.“¹⁴ Upravo tako izgledaju mnogi savremeni gradovi, kao zagađene enklave Danteovog pakla. Smog je direktni uzrok različitih bolesti, a brojne čestice ovog crnog dima su izuzetno kancerogene. Smanjivanje zagađenosti zraka sve više postaje ključna agenda lokalnih politika. Jer,

10 Ibid., str. 339.

11 Ibid., str. 340.

12 Ibid., str. 338.

13 Ibid., str. 342.

14 *Istorija malih stvari*

bez zraka i vode, nema života. Pa opet, „pijuća voda, zemljište i vazduh u gradovima danas su u toj mjeri zagađeni“, zapaža S. C. Rajan, „da će na više mjesta njihova dalja zloupotreba gotovo izvjesno imati katastrofalne posljedice u vidu bolesti i smrti“.¹⁵

Osim zraka, vode i zemljišta, urbanizacija doprinosi i svjetlosnoj i bučnoj zagađenosti. Svjetlost, stara velika metafora, reproducira se kroz beskrajne neonske bljeskove koji ljudima krađu zvjezdano nebo. Osim zdravstvenih i ekoloških posljedica, pretjerana eksploatacija električne svjetlosti u potpunosti ruiniira noćni okoliš, lišavajući ga i minimalne prirodnosti. Ista je stvar i sa zvukom. Kao antipod starim harmonijama, gradska buka neprestano umnožava svekoliki stres, hipertenziju, uznemirenost. Tišina, kao duševni mir i muzika, kao „minijaturna reprodukcija života“¹⁶, nestaju u zagušujućem ljudskom mravinjaku. Kako je to konstatovao Jacques u slavnom djelu *Buka, ogleđ o ekonomiji muzike*, buka je suštinski nasilje, čak i simulacija ubistva.¹⁷

Sve navedeno, uz otpad i smeće, čine ne samo naseljene sredine već i cijelu planetu izuzetno toksičnim mjestom. Ta toksičnost ne prebiva samo u ljudskom okolišu, već u svim sferama ljudskog života. Stoga su leksikografi *Oxford Dictionary* kao riječ godine za 2018. odabrali upravo ovu riječ. Prema njihovom mišljenju, ona je prerasla u „opijajući opis svih najpopularnijih tema ove godine“. Osim prirode, zatrovanim postaju i ljudske veze, muškarci, politika i navike.

Budućnost zagađivanja i uništavanje životne sredine

Za razliku od romantičarskih opisa koji davnašnju prošlost predstavljaju kao nevinu i neiskvarenu, kao neki prvobitni raj, Ronald Wright u studiji *Kratka istorija napretka* historiju vidi

15 Sudir Čela Radžan, „Zagađenje“, u: *Budućnost znanja i kulture*, priredili Vinej Lal i Ašić Nandi, Clio, Beograd, 2012.

16 Vidjeti: Masimo Dona, *Filozofija muzike*, Geopoetika, Beograd, 2008. O muzici kao objektivnoj prirodi kosmosa, vidjeti i sjajni tekst Ivana Fohta „Filozofija muzike“, u *Filozofija umetnosti*, Kolarčev narodni univerzitet, Beograd, 1978.

17 Žak Atali, *Buka, ogleđ o ekonomiji muzike*, Zodijak, Beograd, 1983.

kao seriju neodgovornih, nepromišljenih ponašanja prema životnoj sredini. Prošlost nas podučava jedino ako je kritički posmatramo, a „dokazi protiv naših predaka su izuzetno snažni i brojni“.¹⁸ Ljudi, ti „najobičniji skorojevići“¹⁹, oduvijek su bili, kako kaže, Tim Flaneri, „žderači budućnosti“.²⁰

Neodgovorno ponašanje prema životnoj sredini već je od paleolita bilo uzrokom propasti brojnih zajednica. „Paleolitski lovci koji su naučili da ubiju dva mamuta umjesto jednog, napredovali su. Oni koji su naučili da ubiju dvije stotine – tako što bi potjerali cijelo krdo preko litice – napredovali su previše. Izvjesno vrijeme su živjeli na visokoj nozi, a onda su umrli od gladi.“²¹ Jednostavno, rijetki su narodi koji su „mudro upravljali svojim ekologijama“.

Pojava civilizacija nije značila promjenu u ponašanju.²² Civilizacija, koja je sama po sebi zamka, intenzivira zagađivanje i uništavanje životne sredine. „Od prvog odlomljenog kamena do prvog istopljenog komada gvožđa trebalo je da prođe gotovo tri miliona godina; od prvog komada gvožđa do hidrogenske bombe trebalo je da prođe samo tri hiljade.“²³

Četiri primjera (Uskršnje ostrvo, Sumer, Maje i Rim) živopisno ilustriraju kako ekološka katastrofa vodi u propast. Na Ukršnjem ostrvu je nekontrolirana sječa šuma dovela do erozija tla, što je rezultiralo manjkom hrane za naraslu populaciju. Sumerska civilizacija je slično „potkradala budućnost da bi platila sadašnjost“. A „kada priroda počne da nas lišava svojih usluga

18 *Kratka istorija napretka*, str. 51.

19 „U geološkom smislu, tri miliona godina je samo treptaj, svega jedan minut Zemljinog dana. Ali kada je o čovjeku riječ, starije kameno doba je duboki ambis vremena – više od 99,5 odsto našeg postojanja – iz kog smo tek jučer dopuzali u meke krevete civilizacije.“ *Ibid.*, str. 46.

20 *Ibid.*, str. 52.

21 *Ibid.*, str. 23. Naravno, ovakvi pokolji „industrijske veličine“ su bili preneseni „iz pret-historije u historiju“.

22 „Od drevnih vremena pa do danas civilizovani ljudi vjeruju da se ponašaju bolje od takozvanih divljaka, ta i da jesu bolji od njih. Ali moralne vrijednosti koje se vezuju za civilizaciju samo su privid: prečesto se koriste da opravdaju napadanje i tlačenje drugih, manje moćnih društava...“ „Rimske arene, astečka žrtvovanja, lomače inkvizicije, nacistički logori smrti – sve su to djela visokociviliziranih društava. Samo u dvadesetom vijeku, najmanje sto miliona ljudi, uglavnom civila, umrlo je u ratovima.“ *Ibid.*, str. 47.

23 *Ibid.*, str. 29.

– putem erozije, nerodnih godina, gladovanja, bolesti – društveni ugovor se poništava“. ²⁴ Nastaju haos, anarhija, pljačka, ubijanja. „Na kakvom ubrzanom snimku Zemlje iz svemira vidjele bi se civilizacije kako poput šumskih požara izbijaju u jednoj oblasti za drugom.“ ²⁵ Sustalost ekologije skoro nužno završava društvenom anarhijom. Stoga, „jedna kultura vrijedi onoliko koliko vrijede njene šume“. ²⁶

Ruševine starih civilizacija (ti „spomenici napretku“ u čijoj tišini „ima više istine nego u bilo čemu što su mogli ispričati“) jesu potencijalna sudbina svake zajednice. Ukoliko „naša tehno-centrična kultura“ ne promijeni odnos prema prirodi i ne prestane trovati život u njegovim fundamentalnim sadržajima, završit će poput Maja, poput Uskršnjeg ostrva. Razlika je jedino što je u našoj budućnosti ulog cijela planeta. Stoga, „reforma koja nam je potrebna nije antikapitalistička, antiamerička, pa čak ni i suviše enviromentalistička; to je prosto prelazak sa kratkoročnog na dugoročno promišljanje.“ ²⁷ Jer, „neće proći mnogo godina ovog novog vijeka“, prognozira ovaj autor, „prije nego uđemo u doba haosa i propasti koja će zasjeniti sva mračna doba naše prošlosti.“ ²⁸

Civilizacije često propadaju iznenada, ruše se kao kule od karata. Prošlost je samo slika budućnosti.

Uzroci krize

Imajući u vidu navedene razmjere zagađenosti, može se kazati kako je u cijelom spletu savremenih kriza, ekološka kriza najvažnija, jer se kroz nju prelamaju skoro sva globalna pitanja, od ekonomskih preko zdravstvenih do metafizičkih. Upravo zato je mudra ekološka strategija pitanje čovjekovog opstanka na Zemlji. O fenomenu ekologije se može govoriti na dvije razine,

24 Ibid., str. 96.

25 Ibid., str. 110.

26 Ibid., str. 115.

27 Ibid., str. 142.

28 Ibid., str. 142.

površnoj/plitkoj i dubinskoj. Plitka ekologija se bavi pitanjima zagađenja, otpada, efekta staklene bašte, granicama rasta itd., dok se duboka ekologija bavi metafizičkom, etičkom i političkom dimenzijom zaštite okoliša. Da bismo se suprotstavili „buldožderima“ kapitalizma potrebno je da objedinimo plitku i duboku ekologiju. Potrebno je, drugim riječima, da bude-mo obaviješteni u oblasti plitke ekologije (da znamo šta su to klimatske pojave, kakve su posljedice zagađivanje, da pratimo znanstvene inovacije itd.), ali isto tako moramo znati da ekološki aktivizam ne može uspjeti bez promjene metafizičke, etičke i političke paradigme.

Kada je riječ o promjeni metafizičke paradigme, ona je povezana sa poznatim modernim zahtjevom da se priroda posmatra kao puki objekat lišen neke intrinzičnih vrijednosti kakve su prirodi pripisivale tradicionalne religije. U popularnom modernom značenju, riječ „tradicija“ sadrži evokaciju na neki mrtvi prtljag kojeg se trebamo otarasiti, na slijepo slijeđenje običaja koje limitira vlastitu refleksiju, na bolećivi romantizam ili folklor. Tradicija, kako su ovu riječ koristili pripadnici tzv. Tradicionalne škole²⁹, poput Frithjofa Schouna, Rene Guenona ili Ananda Coomaraswamija, označava ono što je preneseno sa Božanskog izvora.³⁰ „U svim epohama i svim zemljama“, piše Schuon, „postojale su Objave, religije, mudrost; tradicija je dio čovječanstva, kao što je i čovjek dio tradicije“.³¹ Pod tradicijom

29 Tradicionalna škola naučava da postoji jedna zajednička Primordijalna Tradicija koja je konstituirala duhovno i intelektualno naslijeđe čovječanstva putem Objave. Ova Primordijalna Tradicija je reflektirana u svim kasnijim tradicijama – koje su vertikalno ustrojene, a ne samo horizontalno-historijski. Dakle, izvor je jedan, a usljed različitih povijesnih, kulturnih, geografskih i drugih okolnosti taj izvor se različito manifestirao. Pripadnici Tradicionalne škole smatraju kako je ovakav koncept dovoljno širok da prihvati *mnoge* religije u njihovim različitostima, ne ponižavajući nijednu pojedinačnu tradiciju. Svrha svake religije jeste da pojedincu omogući spasenje koje se zadobiva kroz nekoliko razina, kao što su rad, ljubav ili znanje. „Tradicionalna škola“, u najkraćem, pokušava dokučiti ono jedinstvo koje leži ispod raznolikih religijskih formi i praksi. To je jedinstvo nemoguće shvatiti na razini vanjskih manifestacija. Kao perspektiva unutar filozofije religije koja promovira postojanje tragova Primordijalne Tradicije unutar pojedinačnih tradicija, „Tradicionalna škola“ se istovremeno suprotstavlja sentimentalnom ekumenizmu za kojeg su sve religije iste.

30 *The Essential Frithjof Schuon*, priredio Seyyed Hossein Nasr, World Wisdom, 2005, str. 3–14, str. 67.

31 *Frithjof Schuon and Perennial Philosophy*, priredio Harry Oldmeadow, World Wisdom, 2010, str. 83.

se misli na onu realnost koja nadilazi sve forme i koju je, kao takvu, nemoguće definirati racionalnim kategorijama. Budući da „vuče“ porijeklo s Neba, Tradicija ima univerzalno značenje.

Zanemariti značenje tradicije vodi gubljenju osjećaja za istinu.³² Sjećanje (revitalizacija Tradicije) čak je ključ za rješavanja svih kriza savremenog čovjeka, uključujući i ekološku krizu, koja, prema S. H. Nasru, još jednom pripadniku Tradicionalne škole, ima svoje duhovne i religijske dimenzije. Nasr insistira na oba ova dva atributa – duhovno i religijsko – kritizirajući istovremeno savremenu upotrebu riječi „religija“ koja često uopće ne implicira ono duhovno. Duhovno se opisuje kao mogući, a ne nužni sastojak religije, pri čemu prije 19. stoljeća duhovno uopće nije razdvajano od religije, te je kao takvo, u potpunosti moderan pojam. Nasr vrlo eksplicitno naglašava kako po njegovom mišljenju nema duhovnosti bez religije što je jedan odvažan i radikalan stav, posebice u kontekstu savremene postmoderne nebulozne religioznosti.³³ Ne može se dosegnuti duh bez stupanja na neki religijski put koji, u konačnici, Bog odabire za nas. Uništavanje okoliša ima uzroke u dominantnoj scijentifičičko-pozitivističkoj i pragmatično-instrumentalnoj orijentaciji Zapadne civilizacije koja je, svojim kratkovidnim projekcijama, svijet potpuno, da upotrijebimo Weberov termin, *raščarala* i lišila ga njegovog duhovnog fundamenta. Nasr kritizira trijumfalizam moderne znanosti i njen prometejski karakter koji se razvio od renesanse na ovamo.³⁴ „Da bi se moderne prirodne

32 Rene Guenon u *Krizi modernog svijeta* piše kako je glavni uzrok bolesti ili krize modernog svijeta zaborav primordijalne tradicije kao one jezgre univerzalnih istina. Ova kriza ili, tačnije, ovaj zaborav ima svoje korijene duboko u prošlosti (koje sežu još do kraja tzv. aksijalnog doba), kada su duhovne istine, dotad jasne i razumljive, počiju zakrivati svoje lice.

33 *The Essential Seyyed Hossein Nasr*, str. 29–39.

34 Povijest desakralizacije i profanizacije u značenju projekcije čovjeka kao nezavisnog, isključivo zemaljskog bića počinje, po Nasrovom mišljenju, sa renesansnim humanizmom koji ruši autoritet kršćanske vjere. Ovaj humanizam koincidira sa devalvacijom andeoske hijerarhije u kosmosu, ili tačnije, sa banalizacijom i izgonom anđela. Čovjek, zapravo, odbacuje svoju andeosku dimenziju. Tako protjerivanjem duhovnih bića iz „svog kosmosa“, čovjek ostaje jedino inteligentno biće na Zemlji. Osnovne osobine ovog novog, renesansnog čovjeka jesu individualizam i racionalizam, pri čemu racionalizam ne znači odgovornu upotrebu razuma, već singulariziranje razuma kao autoriteta. Taj razum više ne koincidira sa intelektom (Nasr, kao i drugi perenijalisti, insistira na ovoj distinkciji). Iz ove potpune dominacije razuma nastaje skepticizam, koji opet, generira naturalizam kao

nauke pojavile, kosmička je supstanca prvo morala biti ispražnjena od svetog karaktera i postati profana. Moderno-naučni pogled na svijet, posebno onakve nauke kakva je bila propagirana kroz svoju vulgarizaciju, i sam je doprinio ovoj sekularizaciji prirode i prirodnih sadržina. Simboli u prirodi postali su fakti, entiteti po sebi koju su potpuno odijeljeni od ostalih poredaka stvari. Kosmos koji je bio proziran i jasan tako postaje neproziran i duhovno bez značaja.³⁵ Čovjek sa svijetom i prirodom komunicira isključivo na jedan način, naučni, zanemarujući ostale moduse komunikacije, kao što su estetski ili etički. To je vrlo opasna paradigma koja je striktno racionalistička i sekularna i koja je čovjeka okrenula protiv Boga. Nasr upravo ovdje vidi uzroke ekološke krize.

„Da bi se živjelo u miru sa zemljom mora se živjeti u miru sa nebom.“³⁶

Za razliku od brojnih filozofa koji su kritizirali uskogrudnu naučnu orijentaciju zapadne kulture, koji i ostaju na razini kritike, Nasr predlaže određena rješenja. Religija je izuzetno važna za rješenje ekološke krize, dok je sekularna ideologija uzrok krize. Nasrova pozicija u odnosu na racionalno utemeljenu etiku je slijedeća: sekularističko naslijeđe sadrži specifičnu etiku koja je racionalno utemeljena i lišena bilo kakvog heterogenog temelja. „Bez sumnje“, kaže Nasr, „postoji veliki broj ateista koji su moralni. Ali po kojoj normi oni sebe mogu smatrati moralnim? Po onoj normi koju je religija internalizirala u svijet ljudi.“³⁷

koncepciju tjelesnih zadovoljstava. Čovjek postaje zarobljenik svojih čula. Vječnost se u promišljanju vremena potpuno eliminiira kao bilo kakva instanca. U centru ovog humanizma stoji prometejska vizija čovjeka kao ontološki autonomog bića. Prometejski čovjek je biće ovog svijeta. Zemlja je njegova jedina kuća, pri čemu se pod „zemljom“ ne misli na netaknutu prirodu (koja je eho raja), već na artifičijelni svijet kojeg je on sam sagradio. Taj čovjek je izgubio svaki osjećaj za sveto i vječnost, te samo pasivno slijedi cikličnu bujicu ljudske historije. Ali budući da je Prometej i dalje čovjek, on osjeća nostalgiju za svetim, traga sa unutarnjim mirom i egzistencijalnim odgovorima svuda, pa čak i učenjima tradicionalnog ili, kako ga još Nasr zove, pontifikalnog čovjeka. Ali tradicionalni izvori mu ne pomažu jer im on pristupa kao prometejski čovjek. Za razliku od prometejskog antropološkog tipa, tradicionalni ili pontifikalni čovjek je svjestan svog porijekla i ishodišta. Ovaj čovjek posreduje između Neba i Zemlje, a njegova konačna svrha transcendirira prizemne motive. (*The Essential Seyyed Hossein Nasr*, str. 29–39)

35 S. H. Nasr, *Susret čovjeka i prirode*, El-kalem, Sarajevo, 2009, str. 19.

36 *The Essential Seyyed Hossein Nasr*, str. 32.

37 *Ibid.*, 33.

Sekularna etika se zapravo naslanja na učenja tradicionalnih etika. (Zašto bi bio problem da ubijamo jedni druge? To životinje rade stalno, kaže Nasr. Činjenica da svi smatraju kako je ubijati ljude loše, ima porijeklo u tome što se religijski moral nalazi u sekularnom moralu.)

Ekološka kriza proizlazi iz modernog ekonomskog sistema i svjetonazora koji je utemeljen na pohlepi i stalnom umnožavanju potreba. To je poriv koji je potpuno suprotan tradicionalnim religijama koje su naučavale da čovjek treba da bude zadovoljan sa onim što ima. Kako bi ilustrirao etičko jezgro svake kulture Nasr citira njemačku polovicu: „Nema kulture bez asketizma.“³⁸ Po prvi put u povijesti, asketizam se doživljava kao porok, a ne vrlina. Danas je vrlina, zapravo, zadovoljiti svoje požude.

Šta, dakle, može suspendirati ljudske prohtjeve i narastajuće potrebe u epohi individualizma, konzumerizma, pa i narcizma? Idoli „prograsa“ poprimaju oblik pseudo-religije koja nam ne pomaže da kontroliramo svoje prohtjeve. Samo religijska učenja sadrže nauku da čovjek mora da obuzdava svoje potrebe i strasti. Kako drugačije obuzdati ljudsku požudu osim pomoću Duha koji prebiva u religijskoj formi? Nasr navodi primjer tradicionalne muslimanske vrline zadovoljstva (*rida*) koja je omogućavala bezbrojnim generacijama da žive u miru i ravnoteži sa prirodom. Ta je ravnoteža danas, međutim, potpuno narušena. „To da je harmonija između čovjeka i prirode uništena, činjenica je koju priznaje većina ljudi. Ali ne shvataju svi da je ova neravnoteža uzročena uništenjem harmonije između čovjeka i Boga.“³⁹

Kao primjer „ravnoteže“ sa prirodom Nasr navodi obrede u islamu. Savremene studije religije uglavnom definiraju obrede kao subjektivne radnje koje su potpuno dispartatne sa eksternim okolnostima. Obred počinje i završava se unutar određene individue ili „subjekta“. Ali, tradicionalne religije naučavaju da obredi vuku porijeklo sa neba. Iz tradicionalne religijske perspektive, fizički svijet je povezan s Bogom preko određenih

38 Ibid.

39 *Susret čovjeka i prirode*, str. 17.

razina stvarnosti koje nadilaze čisto fizičku stvarnost konstituiraajući različite razine kosmičke hijerarhije (tzv. anđeoske razine stvarnosti). Nemoguće je održati harmoniju u stvarnosti bez vertikalne ravnoteže sa višim oblicima postojanja. Vertikalna komunikacija se događa kroz obrede. Obredi nas uvijek povezuju sa vertikalnom osom postojanja i samim tim s temeljnim principima prirode. Drugim riječima, sa metafizičke tačke gledišta, obredi re-uspostavljaju balans sa kosmičkim poretkom. U dubljem, mističkom smislu, priroda je gladna naših molitvi, jer su one prozor kroz koji duhovno svjetlo isijava u nju. Kada se taj prozor zatvori, priroda postaje mračna, postaje leš (a ne rascvjetala biljka), odnosno ona biva reducirana na puki predmet. Moderna nauka, s druge strane, degradira sva saznanja o prirodi, osim striktno eksperimentalnih.

U svim religijama, uprkos njihovim unutarnjim izdiferenciranostima, priroda je sveta i ima duhovno značenje. Ona je otvorena knjiga egzistencijalnih simbola – jednako kao i objava. Prirodna je jednako objava poput Biblije ili Kur'ana. Kod al-Gazalija, srednjovjekovnog muslimanskog mislioca, moguće je pronaći duboke misli o „razastrtoj knjizi“ (*el-kitabu-l-manshūr*), Knjizi Univerzuma, koja je kako teološko, tako i fizičko ogledalo Kur'ana, „zapisane Knjige“ (*el-kitabu-l-masṭūr*).⁴⁰ Dalje, u samom Kur'anu se izraz „ajet“ odnosi na kur'anske rečenice, ali i na prirodne fenomene, što potvrđuje duboku povezanost Objave i Prirode. Kur'an se iz sure u suru vraća prirodi, kao da se čudi kako ljudi ne primjećuju ne samo njenu ljepotu i dubinu već neposrednu vezu sa Stvoriteljem.

Zaključak

U svojoj egzistencijalnoj potrazi za životnim smislom, čovjek je upućen na prirodu kao jednu beskrajnu enciklopediju znakova i životnih oblika. Budući da je sveta, ona se ne smije skrnaviti ili uništavati. Prema njoj se moramo odnositi sa dubokim

40 Tariq Ramadan, *Radikalna reforma*, CNS / El-Kalem, Sarajevo, 2011, str. 107.

poštovanjem. Jednostavna ljepota prirode traži dijete koje će uzdisati za njenim značenjima itd.

Kosmos govori čovjeku i svi njegovi fenomeni sadrže značenje. Oni su simboli višeg nivoa realnosti koju kosmičko područje ujedno i skriva i otkriva. Sama struktura čovjeka sadrži duhovnu poruku za čovjeka i usljed toga to je objava što dolazi od istog izvora kao i religija.⁴¹

Ali imajući u vidu navedene razmjere zagađivanja životnog okoliša, čini se opravdanim postaviti pitanje da li živimo u vremenu gašenja egzistencijalnih znakova? Religije pozivaju vjernike da obrate pažnju na nebo, zvijezde, mjesec, na zoru i zalazak sunca, biljni i životinjski svijet, ali šta znače zvijezde stanovnicima svjetlosno-zagađenih gradova? Šta im mogu značiti kad ne mogu da ih vide? Koliko je gradske djece doživjelo čaroliju zore? Priroda je, u okolnostima širenja civilizacija, u novo vrijeme i simulakruma, postala trećerazredna stvarnost.

Literatura

- Rajt, Ronald, *Kratka istorija napretka*, Geopetika, Beograd, 2007.
- Mumford, Luis, *Grad u istoriji*, Book & Marso, Beograd, 2006.
- Englund, Peter, *Istorija malih stvari*, Geopoetika, Beograd, 2009.
- Sztrilich, Ivan-Pal, „Entropija i ljudski okoliš“, *Filozofska istraživanja*, god. 16, svezak 1, Zagreb, 1996.
- Schmitz, Philipp, „Grieh i otpad. Ekološka ravnoteža i društvena bilanca“, *Socijalna ekologija*, svezak 5, Zagreb, 1996.
- Radžan, Sudir Čela, „Zagađenje“, u: *Budućnost znanja i kulture*, priredili Vinej Lal i Ašic Nandi, Clio, Beograd, 2012.
- Dona, Masimo, *Filozofija muzike*, Geopoetika, Beograd, 2008.
- Atali, Žak, *Buka, ogled o ekonomiji muzike*, Zodijak, Beograd, 1983.
- Nasr, Seyyed Hossein, ed. *The Essential Frithjof Schuon*, World Wisdom, 2005.
- Oldmeadow, Harry, ed. *Frithjof Schuon and Perennial Philosophy*, World Wisdom, 2010.
- Ramadan, Tariq, *Radikalna reforma*, CNS / El-Kalem, Sarajevo, 2011.

41 *Susret čovjeka i prirode*, str. 18.

